

Петро Слободянюк

ТРАГІЧНА ДОЛЯ АРХІВІСТА М. Ф. ТИЩЕНКА¹

Реабілітовані історією... . Скільки їх знедолених, понівечених, скалічених, безправних пройшло через нашу вітчизняну історію?!

Серед таких страждальників був Тищенко Микола Федорович - великий український патріот, талановитий архівіст, чесна і високопорядна людина.

Народився Микола Федорович 1893 р. в с. Вельбівка Гадяцького району на Полтавщині, 1919 р. закінчив Київський університет (географ) і залишився при університеті як професорський стипендіат (аспірант). З 1920 по 1924 рр. викладав географію в трудовій школі № 5 м. Києва. З жовтня 1924 по 1932 рр. - науковий співробітник і певний час - в. о. директора Київського архіву давніх актів.

Як людину талановиту, активну, самовіддану і працьовиту М. Ф. Тищенко залучають до участі в різних наукових організаціях і установах. Він був членом розборочної комісії та вченим секретарем при губархіві, дійсним членом Історичного товариства, науковим співробітником Комісії по виучуванню історії західноруського та українського права, дійсним членом Комітету по виучуванню соціально-економічної історії України і Археографічної комісії. Працював над матеріалами архівів і музеїв Чернігова, Житомира, Києва. Був незмінним секретарем ВУАН у академіка Гіляровського. В серпні 1930 р. успішно пройшов чистку в апараті ВУАНу.

Роботу в архіві давніх актів він дуже любив, володів великою працездатністю, допомагав молодим спеціалістам. На роботі і в особистому житті його знали як людину принципову, вболіваючу за свою справу.

Коли 1932 р. директором Архіву давніх актів був призначений професор Оглоблін, Тищенко досить часто сперечався з ним, оскільки був не згоден з тими порядками, які той намагався запровадити. Це зовсім не подобалося новому керівництву архіву. В результаті у квітні 1932 р. була створена комісія під керівництвом Оглобліна по перевірці роботи архіву. Ця комісія, на підставі складеної М. Ф. Тищенкою картотеки по архівних матеріалах та іншій його роботі в архіві, постановила звільнити його з роботи як українського буржуазного націоналіста.

У березні 1933 р. М. Ф. Тищенко було заарештовано органами ОДПУ в м. Києві, які протягом двох тижнів у в'язниці "уточняли", чи не є він "сыном помещика, дворянина или генерала". Не добившись потрібного їм результату, вони відпустили його на волю. Але тавро буржуазного націоналіста давало про себе знати - на роботу нікуди не брали. Тому, перебиваючись на тимчасових посадах наукового працівника Всеукраїнського науково-дослідного інституту зерна та продуктів його переробки, бухгалтером будівельної організації, він лише 1936 р. отримує посаду учителя географії та економгеографа Клавдіївської середньої школи № 15. М. Ф. Тищенко мав слабе здоров'я. Тому на початку війни його не взяли до діючої армії, а по мобілізації Сталінського райміськвійськкомату м. Києва направили в робітничий батальйон у Смоленську область копати окопи та будувати оборонні укріплення.

Перебуваючи на фронті у складі робітничого батальйону на Смоленщині в м. Семлеві біля м. В'язьми, в жовтні 1941 р. він разом з іншими бійцями потрапив в оточення і був полонений німцями. Разом з іншими полоненими Микола Федорович утримувався два тижні в концтаборі в м. Дорогобужі. Під час конвою до Смоленська Тищенко М. Ф. разом з двома військовополоненими втік з-під варти. Але через 20 днів по дорозі додому в районі м. Ярославля його впіймав німецький патруль і звідти залізницею направив до концтаборів спочатку в м. Мінськ, а потім у м. Слуцьк. У Слуцькому таборі німці запропонували особам, які мають середньо-спеціальну і вищу освіту, працювати за своєю спеціальністю за місцем проживання, але з повною підготовкою у німецьких установах. Тому через тиждень М. Ф. Тищенко разом з іншими військовополоненими перевезли до німецького концтабору біля м. Нюрнберга. А з листопада 1941 р. до липня 1942 р. перебував у таборі військовополонених в Чехословацькому місті Фольнегау біля м.

Карлсбада, а потім у спеціальному таборі (зондер-табір) "Східного міністерства" фашистської Німеччини поблизу Берліна в м. Устрау. Німці там готували управлінських спеціалістів з вищою і середньою освітою для подальшої пропагандистської та іншої роботи на окупованих українських територіях. Оскільки М. Ф. Тищенко мав вищу освіту, то його німці відібрали для такої підготовки.

У таборі всі військовополонені були розділені на 3 групи: група поліцейських (шуцманів), група пропагандистів і група спеціалістів. Микола Федорович не входив до жодної з них, оскільки мав погане здоров'я. Тому його готували як перекладача для зв'язків окупаційної влади з місцевим населенням. Ніяких умов, завдань та обов'язків йому не нав'язували, ніяких зобов'язань та угод з нацистами він не підписував і не укладав.

У цьому таборі Микола Федорович перебував півроку. Табір знаходився в лісі і ділився на два огорожені відділення, в яких перебувало приблизно по 500 чоловік військовополонених різних національностей - українці, росіяни, білоруси. В другому відділенні були представники східних національностей. Полонені виконували тільки внутрітабірні роботи, працювали на сільгоспроботах у місцевих бауерів.

У січні 1943 р. М. Ф. Тищенка - перевели в інший табір, де він виконував різні господарські роботи, працював на будівництві бараків тощо. Тут один зрадник читав для військовополонених різні антирадянські книги, а інший - професор Московського університету (так він себе називав) викладав німецьку мову. Якось останній приніс декілька сторінок з книги на німецькій мові. Як виявилось, то були уривки з книги А. Гітлера "Майн кампф", з яких він зачитував полоненим окремі речення, також примушував їх самих читати і перекладати. Причому ні паперу, ні олівців у в'язнів не було. Тому під час повоєнного слідства Миколі Федоровичу переклад сторінок гітлерівської книги інкримінувався як злочин. Він звинувачувався у перекладі праці Гітлера з метою її друку та розповсюдження на окупованих радянських територіях.

У березні 1943 р. табірна медична комісія визнала М. Ф. Тищенка непридатним для фізичної праці з діагнозом "дистрофія". Йому видали довідку, що він звільняється з полону. Через два дні після комісії його у складі групи понад 80 поліцейських і інших спеціалістів відправили до Києва.

У Києві М. Ф. Тищенко через біржу праці і за допомогою своїх знайомих влаштувався на роботу в історичний архів, де до серпня 1943 р. працював завідувачем економічним відділом XIX ст.

Під час втечі німців із Києва М. Ф. Тищенка під загрозою розстрілу зобов'язали супроводжувати архівні та музейні цінності, що вивозилися в тил. Будь-які відмови, аргументи і посилання на те, що дружина важко хвора на туберкульоз та інше, не допомагали. 24 вересня 1943 р. ешелон прибув до Кам'янця-Подільського. Під час руху ешелона на ст. Дунаївці із вагона, в якому їхав Микола Іванович, випало декілька коробок з архівними документами. Він вистрибнув на ходу з поїзда, підняв ті коробки, догнав вагона і поклав їх на місце. Серед привезених до міста документів були матеріали давніх актів, що мали велику історичну цінність, а також цінні книги з Української академії наук, 1200 художніх полотен. З липня 1941 р. по вересень 1943 р. директором Кам'янецького архіву (обласного і міського) працювала Н. П. Кравченко, а в жовтні 1943 р. його очолив німець Ласке. Для архівних документів було виділено кімнати в приміщенні Кам'янецького архіву, а картини розміщено в музейних залах старої Турецької фортеці.

У складі провідників архівних цінностей були: Вінтер - начальник управління архівів, музеїв і бібліотек України, Бенцен - завідувач бібліотек на Україні, Лацке - завідувач архівами на окупованій території України, Байнц - директор у період окупації історичного архіву в м. Києві, а також фольксдойчі - бухгалтер, перекладач і друкарка. З українського персоналу культурні цінності супроводжували М. Ф. Тищенко з дружиною, Катерина і Любов Остроградські та ін.

Оскільки під час руху поїзда один вагон був розкритий і документи дуже перемішалися, то М. Ф. Тищенку та іншим працівникам доручили впорядкувати їх. Працюючи з

архівними фондами, Микола Федорович вирішив ряд актових книг і декілька ящиків найбільш цінних архівних матеріалів заховати і зберегти від відправки до Німеччини. Заховані ним документи залишились у Кам'янець-Подільському архіві.

У січні 1944 р. частину архівних документів і картин німці вивезли з Кам'янця-Подільського до рейху. Разом з німцями евакуювалися співробітники архіву Гененрі, Дар'ян. На пропозицію німців виїхати разом з ними Кульченко, Тищенко, Остроградські, Коленко відмовились, хоча для них було заготовлено необхідні евакуаційні документи. Незабаром Вінтер надіслав розпорядження про призначення директором архіву К. М. Остроградської, а Тищенка - науковим працівником. А з приходом радянських військ М. Ф. Тищенко ще протягом 4 місяців працював завідувачем Кам'янецького архіву.

А загалом під час евакуації німців з Києва в листопаді 1943 р. ними було відвантажено майже 7 вагонів архівних матеріалів Київського центрального архіву давніх актів, а будинок Київського університету, де він розміщався, було спалене. Більшу частину цих архівних фондів німці встигли вивезти в м. Тропау (Австрійська Сілезія), а частину (2 вагони) радянські війська відбили у німців в м. Кам'янці-Подільському. Керував вивезенням архівних матеріалів доктор Вінтер, німець - начальник управління архівами, музеями та бібліотеками окупованої України і його помічник доктор Ляцке.

Вивезені 1943 р. архіви були розшукано і повернено до Києва в 1946-1947 рр. з Чехословаччини (м. Оправа) і з м. Кам'янця-Подільського. Крім того, житель с. Лошківці Дунаєвецького району Мавінський передав у 1948 р. Центральному державному історичному архіву актову книгу Житомирського міського суду за 1762 р. на 1265 аркушах і частину справи Малоросійської колегії "По представленію Малоросійської Колегии по делу графа Разумовского с бригадиром Витневичем о деревнях" за 1783 р., які він підібрав у 1943 р. на ст. Дунаївці, коли вони випали з ешелона при транспортуванні німцями архівних та музейних цінностей з м. Києва.

Коли після тривалої хвороби 1943 р. в Кам'янці-Подільському померла дружина М. Ф. Тищенка, то в травні 1944 р. він одружився з Остроградською Любов'ю Миколаївною - молодшою сестрою Остроградської Катерини Миколаївни.

З 1944 по 1948 рр. М. Ф. Тищенко викладав географію в Кам'янець-Подільському педагогічному училищі. Згідно з характеристикою директора педучилища М. І. Дудника, він був одним з кращих методистів-викладачів, також брав активну участь у громадському житті колективу.

У 1948 р. М. Ф. Тищенка заарештували. При обшуку у нього було вилучено його особисті речі. Для того, щоб визначити, які із вилучених у нього книг є націоналістичними і забороненими для зберігання і користування приватними особами, а також перевірити, чи не є націоналістичними за своїм змістом наукові праці, написані і надруковані Миколою Федоровичем, УМДБ по Кам'янець-Подільській області було створено експертну комісію у складі голови - лектора обкому КП(б)У Бесової, членів комісії - лектора МК(б)У Кравця і цензора області Волошина. Комісія визначила, що "представленная на рассмотрение литература вся без исключения по своему характеру является буржуазно-националистической..., изъята из репертуара общего пользования и состоит только в спецфонде библиотеки". Комісія також зробила висновок, що у своїх наукових працях Тищенко М. Ф. "разделяет взгляды буржуазно-националистических историков и экономистов Грушевського, Яворского, Слабченко..., где украинцы рассматриваются как нация безклассовая, ... а эксплуататорами он считает только польских и еврейских эксплуататоров. В статьях автора Россия везде подаётся как исключительно тормозящий фактор экономической жизни Украины".

Ми тепер розуміємо, що навіть звичайні книги, п'єси, нариси та інші твори, в яких висвітлювалося життя, етнографія, побут, звичаї українського народу, історія, географія України розцінювались як націоналістично-контреволюційні, категорично заборонялися для доступу читачів, знаходилися у спецсховищах.

Під час слідства М. Ф. Тищенку доводилося переконувати слідчих, суд в тому, що книги йому дісталися від Академії наук УРСР, в яких він був аспірантом і готував наукові публікації з історії і географії України XVIII ст. Частина книг він отримав під розписку з бібліотеки Кам'янецького архіву на цілком законних підставах як співробітник цієї установи. До речі, на той час у бібліотеці архіву налічувалося 20 тис. книг.

М. Ф. Тищенко був талановитим вченим. Починаючи з 1928 р. він опрацьовував наукову літературу, мав понад 1000 сторінок авторського книжкового наукового тексту, працював учителем географії. Не читаючи книг, подібних тим, що були вилучені в нього, він не міг би успішно учителювати.

Миколу Федоровича звинувачували у тому, що він:

1. Знаходячись у німецькому полоні в особливому таборі для військовополонених з червня 1942 р. по квітень 1943 р., як спеціаліст з вищою освітою проходив підготовку пропагандиста з удосконаленням німецької мови і перекладом книги Гітлера "Моя боротьба" з німецької на російську мову.

2. У квітні 1943 р., будучи звільненим з табору військовополонених разом з поліцаями їздив у м. Берлін на екскурсію, а потім з групою поліцаїв прибув із Німеччини на окуповану німцями українську територію до м. Києва, де добровільно поступив на службу до німців у Київський історичний архів на посаду завідувача відділу.

3. При відступі німців супроводив два вагони історичних цінностей з київських архівів і музеїв до м. Кам'янця-Подільського, де до вигнання німців очолював архів.

4. Упродовж 4-х років зберігав у себе вдома націоналістичну контрреволюційну літературу, зокрема: "Слово о полку Игоревом", М. Грушевського "З політичного життя Старої України", "Золоте слово", п'єсу "Про що тирса шелестіла", щоденник Я. Марковича "Политико-польское государство в отношении Украины XVIII века", "Україна в першій половині XVIII ст.", Д. Оляничук "До теорії торгівлі Русі і України з Балтикою, зокрема Стародуба з Кенігсбергом, наприкінці XVII - початку XVIII ст."

Недостатність звинувачувальних матеріалів слідства призвела до того, що його двічі судив Військовий Трибунал і не міг винести звинувачувального вироку. Обласне управління МДБ не бажало змиритися з цим і направило його справу до Москви. Рішенням Особливої наради при МДБ СРСР від 01 грудня 1948 р. по ст. 54-1 п. "б" КК УРСР М. Ф. Тищенко засуджено до позбавлення волі у виправно-трудовому таборі терміном на 10 років. Від покарання був звільнений постановою Карагандинського обласного суду від 11 лютого 1955 р. через хворобу.

Повернувшись до Кам'янця-Подільського, Микола Федорович працював швейцаром в індустріальному технікумі, наймав куточок на приватній квартирі. Неодноразово звертався у різні інстанції щодо своєї реабілітації як жертви політичних репресій, але безрезультатно. І тільки 18 травня 1962 р. кримінальну справу щодо звинувачування М. Ф. Тищенка у зраді Батьківщині бул переглянуто військовим трибуналом Прикарпатського військового округу, припинено за відсутністю складу злочину, і він був реабілітований.

Справедливість відновлено, але долю не повернеш...

1 Держархів Хмельницької обл., ф. Р-6195 (Кримінальна справа про звинувачення Тищенка Миколи Івановича), оп. 12, спр. П-11252-356, арк. 1948-1962.